

Hävitajad või rahvakaitsjad?

Hävitajad. Nõukogude hävituspataljonid Eestis 1944–1954. Dokumentide kogumik. Koostanud Tiit Noormets ja Valdur Ohmann (Ad Fontes 15). Riigiarhiiv, Tallinn, 2006. 325 lk.

Pearu Kuusk. Nõukogude võimu lahingud Eesti vastupanuliikumisega. Banditismivastase Võitluse Osakond aastail 1944–1947. Tartu Ülikool. Eesti ajaloo õppetool, Tartu, 2007. 210 lk.

Eesti lähiajaloo uurimine muutub üha sisetihedamaks. Alguses pühendati palju tähelepanu ohvritele. Hiljem lisandusid uurimused tauststruktuurist ja süsteemi esindajatest. Pole ka unustatud okupatsiooni abijõudude panust.

Esimesena mainitud uurimus on ilmunud Riigiarhiivi lähiajaloo (alates 1918. aastast) allikapublikatsioonide sarjas “Ad Fontes”, mille esimene väljaanne oli 1997. aastal üllitatud Heino Arumäe koostatud dokumentide kogumik “Eesti ja Soome suhted 1920–1925”. Hiljem on avaldatud analoogsed publikatsioonid suhetest Läti, Leedu ja Poolaga (Ad Fontes 7. ja 9.), Eesti Vabariigi algusest ja sise poliitikast (Ad Fontes 3., 5., 12.). Saksa okupatsiooni aega käsitlevad kaks Tiit Noormetsa publikatsiooni: metsavendadest Suvesõjas 1941 (Ad Fontes 13.) ja Eesti Julgeolekupolitsei aruannetest

1941–1944 (Ad Fontes 11.). Informatiivsed on aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluureosakonna tööst 1954–1955 ning 2. ja 4. osakonna tööst 1954–1958 (Ad Fontes 2., 4., 6., 8., 10., 14.), esimene neist ka venekeelsena. Kasutamist kergendavad Indrek Jürjo (esimeses koos Tõnis Ritsoniga) täiendavad ja selgitavad kommentaarid. Nende kaudu saab üsna hea mulje KGB tähtsamatest jälitusmeetoditest.

Tuna on neist tutvustanud Tiit Noormetsa kogumikku metsavendadest 1941. aasta Suvesõjas.¹ Sellega haakub viimane, sama autori poolt koos Valdur Ohmanniga koostatud väljaanne pärast Eesti taasvallutamist tegutsenud hävituspataljonidest, kelle ülesandeks oli ka metsavendluste likvideerimine.

Saksa–Nõukogude Liidu sõja alguses 1941. aastal loodud hävituspataljonid tegutsesid Nõukogude relvajõudude ja repressiivaparaadi olulise osana. Vähem on teada, et koos Punaarmee pealetungi ja Saksa vägede väljatõrjumisega 1944. a. taasloodi ka hävituspataljonid. Need saadeti laiali 1954. a. lõpuks, kui seoses relvastatud vastupanuliikumise hävitamisega kadus praktiline vajadus nende järele.

Sõjajärgsed hävituspataljonid on aga nagu ajaloomälestus kustunud. Kuigi nende eksistentsi on mainitud Alfred Käärmani ja Evald Loosaare mälestustes,² pole tegevusele erilist tähelepanu pööratud. Nende eksistentsi on viimases Eesti ajaloo üldkäsitluses mainitud ainult seoses 1949. aasta suurküüditamisega.³ Põhjuseks on nende kuuluvus julgeolekuministeriumi koosseisu, mis tingis materjali salastamise. Seepärast mõjub teema uudsenä ja on vastupidiselt enamikule “Ad Fontese” publikatsioonidele leidnud elavat vastukaja ajakirjanduses.⁴

Dokumentide kogumik rajaneb põhiliselt EK(b)P ja Eesti NSV julgeolekuorganite mater-

¹ A. Pajur. Partisanid, võsavennad, rohelised... – Tuna 2004, nr. 3, lk. 143–145.

² A. Käärmann. Surmavaenlase vastu. Eesti lõunapiiri metsavenna mälestused, Tartu, 1998; E. Loosaar. Eesti mehe lugu. Mälestused 1939–1971. Tallinn, 2006. Jaan Roos mainib neid harva, enamasti kui RO (Rahva Omakaitse) tegelasi. Natuke pikemalt jutustab ta sellest 1948. aasta 21. juuli all, et kusagil Lääne-Viljandimaal olevat hiljuti 50 RO meest ja miilitsat korraldanud metsavendadele haarangu, mis lõppes aga väga armetult. Metsavennad olevat likvideerinud pooled neist haarajatest – haavasid 5 meest ja tapsid 20 (J. Roos. Läbi punase öö III, 2001, lk. 106). Statistika kohaselt kaotasid hävitajad 1948. aastal aga ainult 6 meest (5 metsavendade kallaletungides ja 1 operatsioonide ajal, lk. 50), nii et need tapetud pidid suuremalt osalt kuuluma teiste üksuste hulka.

³ Eesti ajalugu VI, 2005, lk. 256.

⁴ A. Lõhmus. Hävituspataljonid külvasid ka pärast sõda Eestis õudu. – Postimees 10.02.2007; P. Erelt. “Pane raisale nii et aitab!” – Eesti Ekspress 20.02.2007; P. Pillak. Raamat hävituspataljonide tegevusest. – Eesti Päevaleht, Stockholm, 22.03.2007. Kultuur ja Elu annab lühitutvustuse, mille lõpus viidatakse 1941. aasta hävituspataljonidele, mis aga ei kuulu selle teema juurde (2007, nr. 1, lk. 45). Alo Lõhmus tutvustas ka Tiit Noormetsa väljaannet 1941. aasta suvesõjast “Metsavennad pidasid maailma ajaloo ainulaadset Suvesõda” (Postimees 29.03.2004).

jalidele. Kui esimene neist organeist oli ametis üldise juhendamise ja tegevuse kontrolliga, siis teise administratiiv- ja operatiivalluvuses olid hävituspataljonid. Nende oma arhiivi Eestis ei ole, pole teada ka selle saatus ning säilinud on ainult üksikud juhuslikud dokumendid. Just seepärast on väga oluline, et 50-leheküljelises sissejuhatuses antakse korralik ülevaade struktuurist, juhtkonnast ja tegevusest.

Nimetus “hävituspataljon” meenutas rahva teadvuses 1941. a. Suvesõja mõrvu ja hävitustöid. Jaanuaris 1946 kehtestas EK(b)P KK sekretär Nikolai Karotamm, kes oli ühtlasi hävituspataljonide keskstaabi ülem, uue nimetuse – “Rahvakaitse”. Selle sildivahetusega ei kaasnenud muudatusi organisatsioonis, ülesannetes ega tegevuses. Augustist 1949 hakkasid need üksused kandma nime ”bandiitide hävitajate pataljonid”. Kogumiku koostajad eelistavad nimetada nende liikmeid kui “hävitajaid”, nii nagu nad ennast ise nimetasid.

1944. aasta lõpul viidi nimekirjas struktuuriliselt täpsemalt määratlemata hävituspataljonide juhtimine ENSV NKVD koosseisu sama rahvakomissariaadi banditismivastase võitluse osakonna alla ja määrati selle osakonna 4. jaoskonna alluvusse. Hiljem toimus uus ümberkorraldus: 1947. a. juunis ja juulis moodustati banditismivastase võitluse osakonna asemele ENSV MGB 2 N osakond, milles hävituspataljonid kuulusid taas 4. jaoskonna pädevusse.

Hävituspataljonide operatiivjuhtimine toimus julgeoleku liinis. Eesotsas seisis kauemat aega endine Võru hävituspataljoni komissar 1941. aastast Genrih Andrusov, tema eelkäija oli alampolkovnik Vassili Izotov. Poliitjuhtimine oli endiselt kommunistliku partei pärusmaa. 1944–1949 toimus poliitiline juhtimine otseselt EK(b)P Keskkomitee sõjalisest osakonnast, kellele andsid aru partei maakonnakomiteede sõjalised osakonnad. Sõjalise osakonna likvideerimine EK(b)P KK-s ning kohtadel ei tähenda, et partei oleks kaotanud huvi sõjaväeliste küsimuste ja sealhulgas hävituspataljonide vastu. Viimaste olukorda ja tegevust jälgiti, arutati ja juhiti ulatuslikus parteivõrgustikus. Hävituspataljoni keskstaabi kuulus tuntud kommuniste, peale staabiülem Karotamme Aleksander Resev, Boris Kumm, Arnold Veimer ja Arnold Meri.

Hävituspataljonide loomise otsuses olid määratud ka komplekteerimisallikad, nende

hulgas partisanid. Viimased jäeti aga hiljem välja, millega mööndi, et Saksa okupatsiooni ajal Eestis efektiivne partisaniliikumine puudus.⁵

Vajadustest ja võimalustest lähtudes oli keskse tähtsusega hävituspataljonide formeerimine vabatahtlikest, kes osalesid seal oma igapäevase töö kõrvalt. See võimaldas nii organisatsiooni luua kui ka ülal pidada suhteliselt väikeste kuldudega. Võib siiski arvata, et aktiivse metsavendluse piirkondades sundis hirm võimaliku karistuse ees hävituspataljoni astumisest hoiduma.

Loomisotsustes nimetatakse võrdselt nii mehi kui ka naisi, keda tuleb värvata. Viimaseid oli aga väga vähe, näiteks 1946. aasta lõpul ainult 4%, hilisemate andmete kohaselt veelgi vähem. Rahvusliku koosseisu kohta on andmed napid ja ebakindlad. Venelaste osatähtsus oli suurem palgaliste hävitajate hulgas, Võrumaal 1954. aastal näiteks 38%, põhiosa nii vabatahtlikest kui ka palgalistest olid eestlased.

1945. a. kevadel alustasid metsavennad ühe kogu Eesti aktiivset võitlust, mille käigus selgus, et hävituspataljonidest pole neile vastast. EK(b)P KK sekretäri ringkirjas partei maakonnakomiteede sekretäreidele 17. oktoobrist 1945 antud kategoorilised korraldused märgivad ühtlasi ka seniseid puudusi hävituspataljonide tegevuses. Madalal sõjalisel võimekusel oli mitmesuguseid põhjusi. Valdava hajaasustuse tõttu Eesti maapiirkondades elas suurem osa hävitajaid üksteisest eemal ja oli ilma sidevahenditeta, mistõttu nende reageerimisaeg metsavendade rünnakute tõrjumiseks oli liiga pikk. Lisaks sellele oli neid liiga vähe, et katta ja efektiivselt kontrollida kogu Eesti ala (hävitajate suurim arv jäi alla 7000, samal ajal kui Saksa okupatsiooni ajal sama ülesandega edukalt toime tulnud Omakaitse oli maksimaalselt kuni 43 000 liiget). Juhtkond täitis ülesandeid oma põhitöö kõrvalt ja seetõttu mitte alati vajaliku tähelepanuga. Vabatahtlike hävitajate võitlустаhe oli madal ja suur osa suhtus teenistusse passiivselt.

Olukorra parandamiseks otsustati kasutada alalises teenistuses olevaid palgasõdureid. See tingis aga ülalpidamiseksulde järsu tõusu, mille katmiseks Eesti NSV-I vahendeid ei olnud. Moskva rahuldus nõudmised ainult osaliselt: eraldati 500 palgalist ametikohta kokku nii komandöridele kui ka võitlejatele, nende palgad võrdsustati miilitsapalkadega Eesti NSV maapiirkondades. Palgalisi hävitajaid nimetati

⁵ Teoses “Pruun katk” (Tallinn, 1988) väidetakse aga, et Eestis olevat olnud vähemalt 7000 partisini, kes said abi kohaliku rahva käest ja kelle vastu võitlemisel tunnistati politsei ja Omakaitse jõuetust (lk. 9–10).

dokumentides paralleelselt ka – “koosseisulised hävitajad” (ja vabatahtlikke vastavalt mittekoosseisulisteks).

Pärast hävituspataljonide üleviimist riikliku julgeoleku ministeeriumi koosseisu 1947. a. hakati nende isikkoosseisu tõhusamalt kontrollima. Selle tulemusel heideti hävituspataljonidest pidevalt välja “ballasti”, teenistusse sobimatuid (vanuse, tervise vms. põhjusel), nõukogudevastaseid, seaduslikkuse ja distsipliinirikkujaid jne. Nii heideti 1947. a. maist kuni detsembrini välja 1495, 1949. a. 890, 1950. a. 1127, 1951. a. 475 inimest, kellest valdava enamuse moodustas “ballast”. Neist küllaltki suurtest arvudest hoolimata ei teostatud isikkoosseisu kontrolli pidevalt ja üldiselt, sest kohapealsed võimuesindajad moodustasid koos hävitajatega suletud organisatsiooni koos ringkäenduse ja “oma meeste” kaitsmisega. 1953. aasta 1. juunil oli hävituspataljonides veel 3160 palgalist ja vabatahtlikku hävitajat. Kokku võis kümne aasta jooksul käia hävituspataljonidest läbi 10 000 inimese ringis ja rohkemgi.

“Ballasti” probleemist ei saanud hävituspataljonid lahti kuni oma tegevuse lõpuni. Kohalike julgeolekuorganite partei-algorganisatsioonide koosolekul räägiti sellest pidevalt. Veel 30. juulil 1954, vahetult hävituspataljonide laialisaatmise eel, nõudis Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee Valga rajooni voliniku aparadi partei-algorganisatsioon oma koosolekul bandiitide hävitajate pataljoni ülemalt: “1954. a. augusti- ja septembrikuu jooksul läbi vaadata bandiitide hävitajate pataljoni vabatahtlik koosseis ja puhastada see kõige passiivsematest võitlejatest.”

Hävitajate hulgas oli ka üksikuid, nagu 29. augustil 1947 Tartu maakonna hävituspataljonis arreteeritud Erich Kütt, kes olid sidemes metsavendadega, informeerisid neid julgeolekuorganite tegevusest ja võtsid “[– –] koos bandiitidega otseselt osa terroriaktidest nõukogude aktiivi vastu ja mitmetest relvastatud kallaletungidest”.

Kõige üldisemas mõttes oli hävitajate ülesandeks valvata, julgestada ja toetada relvajõul kõiki Nõukogude võimu ettevõtmisi, käske ja korraldusi, mida elanikkond võis saboteerida, neist kõrvale hoida või ka otseselt vastu hakata. Olukorras, kus riigiparadi reaalne jõud vallas oli ainult miilits ja heal juhul tosinkond või sageli ka vähem relvastatud aktivisti, olid just hävi-

tajad see jõud, mis tagas elanikkonnale antud korralduste ja käskude elluviimise. Näiteks oli üks suuremaid probleeme nõukogude võimule allutatud maa elanikkonnaga suhtlemisel sundida talupidajaid täitma töökohustusi, moodsa teoorjusega võrreldavaid metsa-, turba- ja teetöid, millest kõrvalehoidmine ei olnud mitte mingis mõttes vastupanuliikumine, vaid lihtsalt võimetus ülejõukäivaid riiklikke kohustusi täita. Hävitajate ülesandeks oli inimesed nende tööde tegemiseks relva jõul kokku ajada, neid valvata ja tööle sundida, kusjuures nad ise olid töökohustusest vabastatud. Kokkuvõtlikult võib öelda, et Eesti taludes, külates ja valdades ei toimunud tollal ühtegi sunnipoliitika elluviimise abinõud, mille juures või kõrval ei seisnud relvastatud hävitajat.

Hävituspataljonide tähtsaim ülesanne oli võitlus relvastatud vastupanuliikumisega. See võitlus ei olnud üksnes sõjaline, kuid ülevaatlikkuse huvides võib hävituspataljonide rakendamist ja nende tegevust jagada sõjalises mõttes aktiivseks ja passiivseks tegevuseks.

Nad osalesid loomulikult ka 1949. aasta suurküüditamisel. Koostajatel õnnestus välja selgitada, et tolle aasta märtsis viidi hävituspataljonide osavõtul läbi operatsioone võitluseks banditismi vastu, aga samuti ka toimiku “Priboi” asjas. Neist võttis osa 2834 inimest, töötas 106 luure- ja otsingugruppi, korraldati 343 varitsust ja salavalvesti. See aruandlus ei erista neid, kes osalesid “Pribois”, kes hävitajate jaoks tavapärares banditismivastastes operatsioonides, kuid fakt on see, et need arvulised näitajad on tunduvalt suuremad kui teistel kuudel 1949. aastal.

Kuigi dokumentatsiooni maht on teada, ei ole see Eesti arhiividesse jõudnud. Selge on, et hävitajad ei etendanud märtsiküüditamisel esmajärgulist rolli, nii nagu banditismi- ehk metsavendlusevastases võitluseski. Metsavendadevastastel operatsioonidel moodustasid operatiivgrupi tuumiku siiski julgeoleku operatiivtöötajad ja sõjaliseks jõuks olid siseväed. Hävitajad osalesid küüditamisel kutseliste tšekistide abivõi täiendava jõuna. Plaani kohaselt nähti ette kaasata küüditamise läbiviimisse kokku 20 254 inimest, neist 3665 hävituspataljoni liiget.⁶

Dokumendid annavad mulje eesmärkidest, aga ka arvukatest probleemidest. Nimeliselt saame siin informatsiooni peamiselt juhtkonna kohta, samuti reeglite rikkujate tegudest ja

⁶ Vt. eespool viide 3.

karistustest.⁷ On rohkelt kurtmisi, kui viljatud ja käpardlikud on hävitajate ettevõetud operatsioonid. Seejuures on see vist ainult jäämäe veepealne osa. See pole ka imestamisväärne, sest neisse astus peamiselt eesti küla põhjakiht, kes loitis sellega endale midagi krahmata.

Evald Loosaar kirjutab oma mälestustes, et enamik selles “rahvakaitse” olijaid olid “omakasupüüdlid röövlid, bandiidid ja muu selline jõhker pugejalik inimrämps, kes sülitasid Lenini ja kommunismi ideedele. Neile oli tähtis, et nad said võimu, mis võimaldas neil röövida ja hirmutada inimesi Siberiga ning karmide Nõukogude seadustega.”⁸

Hävitajate kaotuste kohta kokkuvõtlik ja ammendav statistika puudub. 1953. a. ENSV MVD koostatud ülevaate järgi sai 1944. aastast kuni 1953. aasta 1. juunini surma nii julgeolekuorganite operatsioonides kui ka relvastatud vastupanuliikumise kallaletungides kokku 1009 inimest. Sealjuures on aga koos arvestatud “hävitajad ja nõukogude aktivistid” (324 isikut). Kogu olemasoleva allikabaasi läbitöötamine võimaldas täpsustada hävitajate kaotusi langenutena aastatel 1944–1951, kuid ka neid arve ei saa pidada päris täielikeks.

Hävituspataljonide taasloomisel nähti ette lisaks moodustada ka nende toetusgrupid. Statistiline aruandlus näitab, et neid lihtsalt ei moodustatud – märgitakse ainult mõnes maakonnas. Pärast hävituspataljonide üleviimist MGB alluvusse 1947. a. kaovad toetusgrupid aruandlusdokumentidest.

Koos hävitajatega tuleb vaadelda veel ühte relvastatud kollaborantide kategooriat, kes ei olnud küll hävituspataljonidega organisatsiooniliselt seotud, kuid tegutsesid otseselt nendega koos ja moodustasid arvuliselt nimetamisväärse jõu, nimelt relvastatud aktiivi. Suur osa parteinõukogude aktiivist, s. t. Nõukogude võimuaparaadi tegelastest ja neid aktiivselt abistanud inimestest olid relvastatud eraldi hävituspataljonide organisatsioonist.

Selle teemaga haakub Pearu Kuuse uurimus.⁹ Metsavendluse kõrgeraadi jaoks loetakse aastaid 1945–1947. Siis juhtis Eesti territooriumil metsavendadega peetavat võitlust Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) Banditismivastase Võitluse Osakond (BVVO),

mis allus NSVL SARK-i samanimelisele osakonnale. Viimane nimetati 1944. a. lõpus ümber Banditismivastase Võitluse (BVV) Peavalitsuseks. Pearu Kuusk võtab vaatluse alla 1944.–1947. aastani eksisteerinud BVVO arengu ja struktuuri.

Uurimus on jagatud viieks peatükiks, neli esimest on liigendatud kronoloogiliselt. Eesti sõjajärgse vastupanuliikumise ajaloo käsitlemisel ei tohi unustada, et alates 1943. a. aprillist tegeles N. Liidus nõukogudevastaste elementide vastu võitlemisega eelkõige Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (RJRK), mistõttu range piirdumine vaid SARK-i BVVO praktikaga pole võimalik.

Pearu Kuusk tsiteerib arhivaar Peeter Väljast, et “teaduslik uurimistö eeldab pikemaajalist süvenemist”. Arhiivis talletatu vahendub esialgu eelkõige massimeedia kaastööliste ehk publitsistide kaudu, kes enamasti pööravad peatähelepanu üksikutele huvitavatele seikadele. Siin on aga tegemist allikmaterjalidele toetuva korraliku analüüsiga, milles ilmnevad eesmärgid ja saab tutvuda tulemustega.

Operatiivgruppidel tuli pärast vallutamist võidelda esimeses järjekorras mitte sisevaenlasega, vaid hoopis vägivaldsete ja marodööritsete punaarmeeelastega, kes terroriseerisid kohalikke elanikke ja röövisid nende majapidamisi. Selle kohta tuuakse palju näiteid. Erilist tähelepanu koondati Otto Tiefi valitsuse ning Eesti Rahvuskomitee liikmete tabamisele ja arreteerimisele. Seejuures nimetati Tiefi valitsust SARK-i dokumentatsioonis otsesõnu Eesti uueks kodanlikuks valitsuseks – mis ju peaks olema selle tunnustamine?

Pearu Kuuse uurimus sisaldab seni vähetuntud huvitavat informatsiooni. Näiteks pani BVVO ülem V. Glušanin 1945. aasta veebruaris ette välja kutsuda valdade täitevkomiteedesse kõik bandiitide sugulased ja tuttavad ning hoiatada neid, et bandiitide abistamise korral on õigus nad vastutusele võtta, vara konfiskeerida ja Eestist välja saata. See soov näib olevat pärinud rahvakomissaride A. Resevi ja B. Kummi täieliku poolehoidu. Juba 18. veebruaril 1945. a. allkirjastati nende ühine ringkiri kõigile maakonnaosakondade ülematele, kus nenditi, et metsavendadel on Eestis liiga tugev baas

⁷ Alfred Käärman avaldab oma mälestustes Võrumaa hävituspataljoni palgaliste liikmete nimekirja.

⁸ E. Loosaar. Eesti mehe lugu, lk. 257.

⁹ Ka see on leidnud vastukaja ajakirjanduses, vt. A. Lõhmus. Punaarmee kuriteod määriti metsavendade kaela. – Postimees 17.03.2007.

sugulaste ja tuttavate näol. Selle lõhkumiseks tuleb kõigi juba represseeritud ja veel tegutsivate bandiitide pereliikmed ja teised abistajad Eestist välja saata. Nimekirjad tuli esitada hiljemalt 15. märtsiks 1945. a. Väljasaadetute arvuks saadi 1100 peret ehk kokku 3300 inimest (peamiselt naised, lapsed ja vanurid). Seda küüditamist siiski ei toimunud. (See saatus tabas neid siiski neli aastat hiljem.) Tõenäoliselt katkestas ettevalmistused NSVL SARK-i BVV Peavalitsuse alampolkovnik Slepneri saabumine Eestisse, kelle ülesandeks oli tutvustada ja seejärel ellu viia juba uus banditismivastase võitluse meetod.

Pearu Kuusk annab põhjaliku ülevaate operatiivgruppide tegevusest. Need koosnesid peamiselt punaarmeeelastest, aga 1945. aasta lõpus otsustati hävituspataljonide osakaalu banditismivastases võitluses jõuliselt kasvatada Punaarmee arvelt. Võib-olla mõjus seejuures kaasa asjaolu, et hävituspataljonide liikmed olid vabatahtlikud nõukogude võimule ustavad kohalikud elanikud ning tõenäosus, et nende poolt pannakse kodukandis toime röövimisi ja tapmisi, oli mitu korda väiksem.

Kohalike hävituspataljonide kogunemine tekitas maapiirkondades vähem segadust kui võõraste sõjaväelaste ilmumine. Kurioosel moel mõjus hävituspataljonide võitlejatele kommunistliku propaganda kõrval distsiplineerivalt hirm metsavendade kättemaksu ees.

Kuna ei täitunud lootus likvideerida Eestis vastupanuliikumine kiiresti ja lõplikult, mindi üle vaikumistaktikale. Igasugused teated metsavendade ehk nõukogude kõnepruugis bandiitidest või nende tegevusest kuulutati täiesti salajaseks sooviga jätta elanikkonnale mulje rahvusliku vastupanu puudumisest. Alles pärast Stalini surma, mille järel alanud muutuste algusaeg langes kokku vastupanuliikumise hääbumisega, hakati kirjutama peamiselt nüüd juba viimaste metsavendade tabamisest.

Legalisatsiooni käsitleti selgelt vaid ühe võitlusvahendina vastupanu mahasurumisel. Just siit tulenes ka põhjus, miks paljud legaliseeritud hiljem ikkagi arreteeriti. Algne edu kadus seetõttu kiiresti. Paljud juba legaliseeritud pöördusid hiljem vangistamise hirmus metsa tagasi.

1946. aastal leiti, et katsed pataljonide võitlejaid senisest edukamalt metsavendadevastases võitluses ära kasutada ei andnud märkimisväärseid tulemusi. Nende liikmeid kutsuti kasarmutesse kokku riiklike pühade ja valimiste ajal, mil kardeti vastupanuliikumise organisee-

ritud väljaastumisi. Aruannetest selgub, et kõiki ülesandeid täideti äärmise lohakusega. Suureks probleemiks oli pataljonide võitlejate kuritegevus, mille kohta on arvukaid näiteid.

1947. aasta algust võib pidada Eesti NSV SM-i BVVO institutsionaalse arengu kõrghetkeks. Hävituspataljonidesse kuulus siis üle 6800 mehe ja naise. Aastad 1944–1946 olid Eesti sõjajärgse vastupanuliikumise kõige aktiivsema võitluse periood. Siis likvideeriti aruannete kohaselt 295 vastupanuorganisatsiooni kokku 1140 liikmega ning 545 metsavennasalka 3102 osalisega.

Tuleb arvestada seda, et süsteemi silmis olid kõik kohalikud allumatud pärast Teist maailmasõda hävitamisele määratud bandiidid. Ka ei tohi unustada, et hävituspataljonides oli lisaks eestlastest põhjakihi esindajatele eriti arvukalt Venemaa ja Petserimaa eestlasi ning lisaks pesuehtsaid venelasi, kes sõja järel siia tulid. Eestlased olid enamasti kohalikud partorgid ja komsorgid ning komnoored. Hävituspataljoni astusid nad aga tavaliselt mitte aadete tõttu, vaid seepärast, et see oli kasulik ka majanduslikult. Neid oli palju, sest hävituspataljonid formeeriti Eestis 1944–1945 maakondlikul printsiibil kohalikest meestest. Iga kahe metsavenna kohta tuli arvuliselt üks hävituspataljonlane. Need punase terrori käsilased polnud rahva kaitsjad, vaid selle põhitalade hävitajad. Mis puutub statistikasse, siis näitavad andmed võib-olla küll mingit tendentsi, aga tuleb seda arvestada, et oma tähtsust sooviti kõikvõimalikul moel üles upitada. Seejuures on arvud siiski kasulik abivahend. Pearu Kuuse uurimus sisaldab palju ilmekat materjali, peamiselt on välja nopitud viiteid hävituspataljonide panusele.

Riigikogu kuulutas otsusega 18. juunist 2002 “Okupatsioonirežiimi kuritegudest Eestis” hävitus- ja rahvakaitsepataljonid kuritegelikeks. Sellest hoolimata pole seni käivitatud ühtegi süüasja. Eristist immuunsust naudib keskstaabi liige Arnold Meri.

Vello Helk